

РБС-93 – Русско-белорусский словарь: В 3 т. / АН Беларуси, Ин-т языкоznания им. Я. Коласа. – 4-е изд., испр. и доп. – Минск: БелЭн, 1993. Т. 1–3.

РКС-24 – Ластоўскі В. Падручны расейска-крыўскі слоўнік. – Коўна: Друк. А. Бака, 1924. – 832 с.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко; Акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – 2-е выд., дапрац і доп. – Мінск: БелЭн, 1999. – 783 с.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агул. рэд. акад. К. Крапівы. – Мінск: БелСЭ, 1977–1982. Т. 1–5.

ТСВЯ – Даўль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4т. – М.: Русский язык, 1978–1980. Т. 1–4.

ТСРЯ – Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: ОГИЗ, 1935–1940. Т. 1–4.

Д. В. Дзятко (Мінск)

ПОЛІМАРФІЗМ У БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІ

0. Увесь механізм мовы, як спрэядліва адзначае Ф. дэ Сасюр, گрунтуючы на тоеснасцях і адрозненнях [2, с. 109]. Тэрмінам у межах тэрмінастэмы ўласціві парадыгматычныя сувязі раўназначнага, набліжанага і апазіцыйнага характару. У гэтай працы даследуецца першы тип сувязей, які ў тэрміназначутве называецца сінаніміяй із. дублетніч. чо vs. варыянтнасцю. Мы кваліфікуем адзінкі, што адносяцца да таго дэнатата, але адрозніваюцца фармальна, як паліморфныя із. мінімальні. Яны характарызуецца: а) семантычнай эквівалентнасцю і агульнасцю семантычнай функцыі ва ўсіх кантэкстах; б) аднатыннасцю або рознаструктурнасцю (рознаўзроўневасцю) фармальнаага выражэння; в) узаемазамяняльнасцю, якая выступае не ў якасці гэтаў зкорый умовы, а як аптымальны вынік існавання паліморфных найменніяў.

Семантычна сущносць рознаструктурных тэрмінов могуць быць вынікам экстэрнальнага, аnamасіялагічнага і лексемнага полімарфізму.

1. Экстэрнальны полімарфізм (ад англ. *extra-* ‘знешні’?) звязаны з праяўленнем ізафункциянальных і ізаструктурных уласцівасцей мовы, якія не парушаюць тоеснасці моўнай адзінкі самой сабе і не выклікаюць у тэрміне семантычна-паяцційных (унутраных) зрухаў [3, с. 192]. У межах экстэрнальнага полімарфізму можна вылучыць тры асноўныя падтыпы – фаналагічны, акцэнталагічны і граматычны полімарфізм.

Фаналагічны полімарфізм прадстаўлены фармальнымі реалізацыямі тэрміна, тоеснымі па марфемным складзе і граматычнай характарыстыцы. У беларускай матэматацічнай тэрміналогіі ўзнікненне большасці фаналагічных паліморфаў абумоўлена сусідаваннем у межах асобных

франалагічных перыядоў розных падыходаў да адаптациі запазычаных адзінак: апафема – апамэма, верзар – версар, экспэнтрысітэт – экспэнтрыцытэт і мн. інш.

Для акцэнталагічнага полімарфізму ўласціва перамышленне націску ў межах лексемы. Прыйналежнасцю да гэтага падтыпу полімарфізму могуць характарызавацца тэрміны-субстантывы і тэрміны-ад'ектывы як з вытворнымі, так і з невытворнымі асновамі. Вылучаецца 5 асноўных мадэлей: корань↔корань: парабала – параболья, працэнт – процент; корань↔суфікс: вёсевы – вясёвы; корань↔флексія: выводная – вывадная; суфікс↔флексія: гульёві – гульнявы; прэфікс↔суфікс: вібаркавы – вібарківі і інш.

Граматычны полімарфізм уласцівы толькі асобным, пераважна запазычаным, тэрмінам, якія могуць мець розныя паказальнікі дыферэнцыяцыі роду: дэтэрмінант (м. р.) – дэтэрмінанта (ж. р.), простор (м. р.) – простора (ж. р.), эліпс (м. р.) – эліпса (ж. р.).

2. Для аnamасіялагічнага полімарфізму характэрна ўказанне на ступені праяўлення той ці іншай уласцівасці дэнатата, якое реалізуецца праз часткове або поўнае змяненне структуры тэрміна. У межах аnamасіялагічнага тыпу полімарфізму адрозніваюцца афіксальны, амігізітны, сінтаксічны і квантытатыўны падтыпы.

У беларускай лінгвістычнай традыцыі тэрміны, якія адрозніваюцца афіксальна, прынята, як правіла, адносіць да словаўтваральных (марфалагічных) варыянтаў (сінонімаў). Аднак нам падаецца, што сущносць пары патэнцыяльна словаўтваральных афіксаў пры тоесных каранёвых марфемах не заўсёды з'яўляюцца дэрыватарамі, бо адпаведныя тэрмінаадзінкі могуць быць утвораны з дапамогай розных спосабаў і ўзыходзіць да розных асноў. Таму, на наш погляд, для абазначэння намінацый, якія называюць адно і тое ж паяцце і не супадаюць марфемным складам, але пры гэтым належаць да аднаго лексіка-граматычнага класа, мэтазгодна выкарыстоўваць тэрмін «афіксальныя паліморфы». Афіксальны полімарфізм прадстаўлены трывма падтыпамі – суфіксальным, прэфіксальным і гібрыдным. Суфіксальны полімарфізм характерызуецца карэляцыйной суфікасай (або іх спалучэнням): -а- / -ва-: абміранне – абмерванне; -нік- / -ы-цель: множнік – множыцель; -о- / -а-ин: уклад – укладанне; -н- / -а-льн-: абарочны – абарачальны; -оў-ва-льн- / -оўн-: апраксімоўвальны – апраксімоўны; -льн- / -юч-: спадальны – спадаючы. Некалькі менш пашыраны лексемы з карэлявалельнымі прыстаўкамі або іх спалучэннямі: -аб- / вы- / па- / сыз-: вымер – абмер – памер – сызмер; -да- / с- / ус-: дапаможны – спаможны – успаможны; -аба- / ад- / па-: абавязчыць – адзначыць – пазначыць. Паяцце «гібрыдны афіксальны полімарфізм» уводзіцца намі для намінацый адрозненняў

паміж тэрмінамі тыпу *паверхня і вярхніна*. Тэрмін *паверхня* ўтварыўся з дапамогай тэрміналагізациі агульнаўжывальной лексемы, якая, у сваю чаргу, была ўтворана канфіксальным спосабам (*на-+ -и-*) ад субстантыва *верх*, а спецыяльнае найменне *вярхніна*, як нам падаецца, узыходзіць да слова *верхні*, ад якога яно ўтварылася з дапамогай суфікса *-и-*. Фіксуеща шэраг разнавіднасцей гібрыднага афіксальнага полімарфізму. Прывядзём толькі некаторыя: *вы-+ -енн- / на-+ -к-*: *выпраўленне – напраўка; у-+ -енн- / -а-нн-*: *ураўненне – раўнанне*.

Адлюстраванне ў сферы кадыфікацыі суфіксальных, префіксальных і гібрыдных паліморфных структур, безумоўна, сведчыць пра няўстойлівасць асобных намінацый у складзе матэматычнай тэрмінасцімі на пэўным гістарычным этапе яе існавання. Адсутнасць адзінапрынятых грамадствам лексем для абазначэння асобных матэматычных паняццяў або розных экстрапінгвістычных арыенціры вымушаюць спецыялістуў рэалізоўваць альтэрнатыўныя падыходы да ўтварэння тэрмінаў, выкарыстоўваць розныя ўтваральныя асновы і дэрываторы, што з цягам часу прыводзіць да павелічэння колькасці паліморфных адзінак.

Кампазітны полімарфізм вызначаеца канкурэнцыяй паміж судноснымі запазычанымі і ўласнамоўнымі часткамі складаных тэрмінаў. У адносінах кампазінты могуць знаходзіцца: першыя часткі кампазіт??: *семінварыянт* – *паўінварыянт, мнагаварыянтнасць – шматварыянтнасць*; апошнія часткі тэрмінаў-кампазітаў: *аднаполасцевы – аднапусткавы, мнагачлен – мнагасклад*. Кампазітны полімарфізм з'яўляецца заканамерным вынікам лексемнага полімарфізму (д. л. в. ж), рэалізаваным у сферы дэрыватыўнага склада.

Сінтаксічны полімарфізм характарызуецца канкурэнцыяй дзвюх або больш судносных намінацый (ці іх частак), кожнае з якіх з'яўляецца комплексным тэрмінам. У беларускай матэматычнай тэрміналагії функцыянуюць 7 умоўных канструкцый, што ў абодвух варыянтах складаюцца з 40 мадэлей. У сферы фіксациі найбольш пашырана мадэль *Sub↔Adj↔Sub↔Adj*, якая ўключае двухлексемныя найменні з варыянтнымі ад'ектывамі пры стабільным субстантыве: *лік рэчаісны – лік сапраўдны; інтэграл сінгулярны – інтэграл неўласцівы*.

Пад тэрмінам «квантытатыўны полімарфізм» мы разумеем сінаванне поўнай і ўсечанай формаў адной і той жа намінацыі, якое з'яўляецца вынікам факультатыўнага характару аднаго або некалькіх кампанентаў неаднаслоўных тэрмінаў. Скарачэнне фармальныя структуры тэрміна супраджаеца кандэнсацыяй яго семантыкі. Намі зафіксавана 8 асноўных канструкцый, у якіх ўваходзяць больш за 50 мадэлей. Найбольш пашыраны наступныя мадэлі: *Sub↔Sub↔Sub*: *дыскрымінант*

мнагаскладу – дыскрымінант; (Sub↔Sub↔Adj↔Sub↔Adj): абалонка вектараў лінейная – абалонка лінейная.

3. Існаванне ў тэрміналогіі лексемнага полімарфізму непасрэдна звязана з рэалізацыяй розных уласцівасцей дэнатата. Да гэтай групы мы адносім аднаслоўныя намінацыі, “тлумачэнні якіх, даведзеныя да ўзроўню семантычных прымітываў, маюць такую перасякальную частку” [1, с. XLIII], якая большая за іх сумарная адрозненні. У межах даследуемай групы канкурэнтнымі могуць быць: тэрміны ўласнамоўнага паходжання: *бязмежнасць – бясконцасць, развязак – рацэнне; адзінкі іншамоўнага паходжання: ліміт – рубеж, парадокс – антыномія; запазычаныя і ўласнамоўныя намінацыі: асяродак – цэнтр, вызначнік – дэтэрмінант і інш.*

Такім чынам, праведзенае даследаванне паказвае, што полімарфізм намінацыйных адзінак у беларускай матэматычнай тэрміналогіі, як правіла, узікае ў вінку сінавання розных падыходаў да рэалізацыі ў мове спецыфічных асаблівасцей дэнатата або можа быць выкліканы ўпрыгожэннем тэхнічнай да кампактнасці спецыяльнага найменні. Відавочна, што супранаўнічна любы варыянт аднолькава правільны ў любой пазіцыі, хаця іх супранаўнічна функцыянуванне многіх (у першую чаргу, фіксэральных і афіксальных) паліморфаў нярэдка абмежавана (напрыклад, 1920-мі гадамі). Экстэрнальны, анатаміялагічны або лексемны полімарфізм уласцівы 5,5% спецыяльных найменні, што хадзіць і адкрэслівае сістэмныя сувязі паміж асобнымі тэрмінаадзінкамі, але адначасова сведчыць і пра няўстойлівасць асобных намінацый у складзе тэрмінасцімі.

- Лингвистическая терминология словаря // Новый объяснительный словарь русского языка. Третий выпуск / под общ. руковод. Ю.Д. Апресяна. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. XVIII – XLIX.
- Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр; под ред. и с прим. Р.О.Шор. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
- Татаринов, В.А. Теория терминоведения: в 3 т. / В.А.Татаринов. – М.: Моск. Лицей, 1996. – Т. 1: Теория термина: история и современное состояние. – 311 с.

A. A. Дзячэння (Magilev)

ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЯ ЛЕКСІКА ЯК ТЭРМІНАСЦІСТЭМА, ЯВ АДМЕТНАСЦЬ І СПЕЦЫФІКА

Як асобная лексікалагічная катэгорыя грамадска-палітыхнай тэрмінасцістэма істотным чынам адрозніваеца ад вытворчай тэрміналогіі, прафесіяналізмаў і ў пэўнай ступені ад навуковай тэрміналогіі.

Спецыфічныя рысамі грамадска-палітыхнай лексікі (ГПЛ) з'яўляюцца, па-першае, зразумеласць і даступнасць для большасці